

FAS PAZAR BİLGİLERİ

T.C.
Ticaret Bakanlığı
Uluslararası Anlaşmalar ve Avrupa Birliği
Genel Müdürlüğü

İçindekiler

1.	DIŞ TİCARET POLİTİKASI VE UYGULAMALARI	3
2.	PAZARIN ÖZELLİKLERİ	12
3.	ÖNEMLİ SEKTÖRLER.....	15
4.	PAZARDA DİKKAT EDİLMESİ GEREKEN HUSUSLAR VE DİĞER BİLGİLER	18
5.	ŞİRKET KURULUŞU VE İŞ YAPMA İLE İLGİLİ BİLGİLER.....	20

1. DIŞ TİCARET POLİTİKASI VE UYGULAMALARI

Dış Ticaret Politikası

Fas devleti 1987 yılında Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel AnlaŐmasını (GATT) imzalamıŐ olup 1 Ocak 1995 tarihinde Dünya Ticaret Örgütü'nün bir üyesi olmuŐtur. Ülkenin dış ticarete ilişkin 13-89 sayılı Kanunu uyarınca kamu güvenliği, kamu ahlakı, insan sağlığı, hayvanların, bitkilerin veya çevrenin korunması amacına yönelik tedbirler, sanat tarihi ve arkeolojik değer taşıyan eŐyanın korunması ve ülkenin mali durumunda ortaya çıkacak değişiklikler saklı tutulmak kaydıyla ve belli miktar kısıtlamalarına tabi tutulan ürünler dışında tüm ürünlerin Fas'a ithalatı serbesttir.

İthalat işlemi sırasında ithalatı serbest olan ürünler için "İthalat Taahhüt, İthalat İzni, Ön İthalat Beyanı vb." formlar ile ithalat taahhüdünde bulunulmalıdır. İthalat taahhüdünün, ithalatçı tarafından seçilen yetkili bir bankaya sunulması gerekmektedir. İthalat taahhüdü, gümrük işlemlerinin ve ödemelerin yapılması için gerekliliktir. Söz konusu uygulama Fas'tan yurtdıŐına para çıkıŐlarının kontrollü gerçekteŐmesi ve bir izin sürecinin söz konusu olması sebebiyle gerçekteŐtirilmektedir. İthalat lisanslarının iŐlenmesi ve verilmesi, "PortNet (<https://www.portnet.ma/>)" adı verilen sistem üzerinden online olarak gerçekteŐtirilmektedir.

19 Nisan 1994 tarihli ve 1308-94 sayılı Bakan kararı uyarınca, patlayıcı ve patlayıcı tozlar, ikinci el giysiler, ikinci el veya kullanılmıŐ lastikler, halojenlenmiŐ yakıt bazı türevleri, halojenli türevleri kullanılan soğutma ekipmanları, motorlu taşıtların kullanılmıŐ őasileri gibi belirli ürünler üzerinde ithalat kısıtlamaları bulunmaktadır ve bu ürünler ithalat lisansına tabi tutulmaktadır.

Diğer taraftan, 2000 yılında yürürlüğe giren Fas-AB Ortaklık AnlaŐması, tarım ürünlerine de genişletilecek şekilde endüstriyel serbest ticaret alanı kurulmasına imkan vermiŐtir. Bunun dışında Türkiye, BAE, BirleŐik Krallık ve ABD ile imzaladığı ikili serbest ticaret anlaŐmaları, Arap Ülkeleri Serbest Ticaret Bölgesi AnlaŐması, EFTA Devletleri ile Serbest Ticaret AnlaŐmasının yanısıra Agadir AnlaŐması kapsamında Mısır, Ürdün ve Tunus ile tercihli gümrük vergisi oranlarının uygulandığı anlaŐmaları bulunmaktadır. Ayrıca, Fas, Afrika Kıtasal Serbest Ticaret AnlaŐmasını da imzalamıŐ ve onaylamıŐ olup, 2024 yılının Ocak ayında A Grubu için tarife taviz listelerini de yayımlamıŐtır.

Ülkemiz tarafından, Fas menşeli sanayi ürünleri için uygulanan gümrük vergileri ve eŐ etkili vergiler STA'nın yürürlüğe girdiği 2006 yılında kaldırılırken, Fas, kademeli olarak söz konusu indirimleri gerçekteŐtirmiŐ ve 2016 yılı itibariyle iki taraf da sanayi ürünlerindeki vergileri bazı istisnalar dışında sıfırlamıŐtır. Mevcut durumda, Fas tarafından korunma önlemi, anti-damping veya ilave gümrük vergisi uygulanan ürün grupları sıcak haddelenmiŐ sac, soğuk haddelenmiŐ sac, kaplamalı ahşap paneller, çelik ve demir borular ve galvanizli tellerdir. Fas, Türkiye'ye karşı STA'nın 17'nci maddesine göre, 2018 Ocak ayından itibaren 4 yıllık bir süre için ülkemizden ithali gerçekteŐen bazı nihai tekstil ve hazır giyim ürünlerinde (54, 55, 57, 58, ile 60-63. Fasıllar), "Geçici Uyum Önlemleri" almıŐ; ilgili ürünlerde vergileri mevcut MFN oranının %90'ına kadar yükseltmiŐtir. Daha sonra, Türkiye ile Fas arasında STA Tadil AnlaŐması 24 AĞustos 2020 tarihinde ise Fas tarafından imzalanmıŐtır. Tadil AnlaŐması 28 Nisan 2022 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

Bu kapsamda, iki ayrı ekten oluşan ürün grupları için gümrük vergisi uygulaması getirilmiştir. EK I'in MFN (üçüncü ülkelere uygulanan gümrük vergisi) oranının % 90'ına tabi olacağı, EK II'deki ürünlerin ise korunma önlemlerinin sona ermesini müteakip EK I'e kaydırılacağı ve MFN oranının %90'ına tabi olacağı düzenlenmektedir. Bu uygulama yenilenebilir beş yıllık bir dönem için geçerli olacaktır. Yenileme, Ortak Komite kararına tabidir. EK I Listesi ağırlıklı olarak tekstil ve hazır giyim ürünleri olmak üzere, inşaat demiri ve filmaşın, bazı araba parçaları, bazı ayakkabı grupları ve bazı buzdolabı gruplarını kapsamaktadır.

Öte yandan, tarım ürünleri konusunda taraflar, belirli sayıda tarım ürünüde karşılıklı olarak tarife kotaları kapsamında gümrük vergisi indirim ve/veya muafiyeti şeklinde taviz tanımışlardır. Bununla birlikte, Fas'ın Türkiye'ye avantaj tanıdığı tarım ürünlerinin büyük çoğunluğunda tarife erozyonu yaşandığı için bu ürünlerde STA dışında ticaret daha avantajlı hale gelmiştir.

Fas genelinde "Harmonize Gümrük Sistemi" uygulanmaktadır. Fas gümrük kodlarını uluslararası sisteme tam olarak entegre etmediği için Ülkemizde uygulanmakta olan GTIP kod uygulaması ile Fas'ta uygulanan HS kodları birebir örtüşmeyebilmektedir. Bu sebeple, ülkemiz firmalarının Fas'a gerçekleştirecekleri ihracat işleminde Fas Gümrük İdaresinden ithalatçısına gümrük vergi oranlarını tespit ettirmeleri veya Ticaret Müşavirliğimize danışmaları maliyet hesaplarını daha sağlıklı yapmalarına imkan tanıyacaktır. Fas Gümrük İdaresi tarafından, Dünya Gümrük Örgütü'nün tavsiyelerine uygun olarak, 01 Ocak 2022 tarihi itibarıyla tarife kodlarına belirli değişiklikler getirilmiştir. Armonize sistemi kullanan ülkelerin gümrük sisteminde tarifelerin ilk 6 hanesi değişmemektedir.

Fas tarafından gümrüklerde risk esaslı sistem uygulanmakta, ithalatın ilk defa gerçekleşmesi durumunda gümrüklerde ilave kontroller ve laboratuvar testleri söz konusu olabilmektedir. Bu durumla ilgili ithalatçı firmadan mutlaka istenen belgeler ile birlikte ilave kontroller konusunda bilgi almakta fayda vardır.

Fas gümrük sisteminde dahilde işleme geçici kabul rejimi (ATPA), gümrük kontrolü altında dönüştürme rejimi, hariçte işleme rejimi, geçici kabul rejimi, geçici ihracat rejimi, serbest endüstriyel depo rejimi, transit rejimi, drawback rejimi uygulanan dış ticaret rejimleridir.

Gümrük Tarifeleri

Fas'ta ürün bazında değişmekle beraber genel anlamda anlaşma olmayan üçüncü ülkelere uygulanan gümrük vergisi oranları aşağıda listelenmektedir. Söz konusu vergi oranlarının istisnaları olabildiği gibi anlaşma imzalanan ülkelere uygulanan farklı oranlar söz konusudur.

- İthalat vergisi : %30 (2024 finans kanununda belirtildiği gibi, 24. fasıl kapsamına giren ürünler ile 35-20 sayılı 2020 Düzeltici Finans Kanununun yürürlüğe girmesinden önce %40'lık ithalat vergisine tabi olan ürünler hariç, %40 ithalat vergisi olan tüm ürünler için ithalat vergisi %40'tan %30'a düşürülmüştür).

- Özel vergi : %0,25

- Katma Değer Vergisi : %20
- Plastik muhteviyat barındıran ürünlerden ekolojik vergi adı altında mal değeri (ad valorem) üzerinden: %1
- Ahşap barındıran ürünlerden alınan ve tüm dünyaya uygulanan orman vergisi: %12
- Diğer taraftan, iç tüketim vergisi (taxe interieure de consommation) adı altında, limonatalar, gazlı veya gazsız sular, maden suları, sofrasuları veya diğerleri, aromalı veya aromasız, buralar, şaraplar ve alkoller, enerji ürünleri ve bitümler, platin, altın veya gümüş eserler, üretilen tütün, elektronik sigara adı verilen elektronik cihazları ve benzeri cihazları şarj etmek için kullanılan sıvılardan vergi alınmaktadır.

Bu bağlamda, ulusal düzeyde enerji verimliliğinin güçlendirilmesi kapsamında, 2022 Yılı Finans Kanunu uyarınca, elektronik cihazlar ve araç aküleri için artık birim başına 20 ila 100 dirhemlik ÖTV alınacaktır. 32 inç veya daha küçük televizyon cihazları bu vergiden muaf. Başka elektrikli cihazlar da kendi enerji verimliliği endeksine göre bu yeni ÖTV kanununa tabi tutulmuştur. Söz konusu vergi, birim başına 100 ila 500 dirhem arasında vergilendirilen buzdolapları, dondurucular, klimalar, çamaşır makineleri, kurutucular ve bulaşık makinelerini ilgilendirmektedir.

2022 Yılı Finans Kanunu aynı zamanda, 2022-2026 döneminde tütün ürünlerinden alınan ÖTV'yi artırmayı planlamıştır. Bu bağlamda, ÖTV'nin özel kotası (quotité spécifique) 2022 yılında 1000 sigara başına 175 dirhemden 2026 yılında 1000 sigara başına 550 dirheme yükseltilecektir. Elektronik sigara likitleri ile ilgili olarak, nikotin içermeyen likitler için her 10 ml için 5 dirhem, nikotin içerenler için ise her 10 ml için 10 dirhem ÖTV olarak alınmaktadır. 2023 yılında nargile için kullanılan yan ürünler için (tütün içermeyen muassel), 1 kiloya 675 dirhem olarak uygulanmaktadır.

2023 yılı itibariyle, şeker içeren bazı ürünlere karşı ÖTV uygulanmaya başlanmıştır. Ürün türüne bağlı olan bu vergi, şeker oranına göre, 100 kg başına 12,5 dirhem ila 300 dirhem arasında dalgalanmaktadır. 2024 finans kanunu ile, şeker içeren belirli ürünlere uygulanan ÖTV'nin artırılması 100 kg başına 25 dirhem ila 600 dirhem arasında dalgalanmaktadır ve vergilendirmenin yeni ürünlere genişletilmesi kararlaştırılmıştır.

2024 Finans Kanununda, alkollü içeceklere, lastiklere ve jantlara monte edilmiş lastiklere uygulanan ÖTV'de kilo başına 4 dirhem'e kadar artış kararlaştırılmıştır.

İç Vergiler

Kurumlar Vergisi: Kurumlar vergisi genel oranları, %20, %35, %40'dır.

2023 yılı Finans Kanunun yürürlüğe girmesiyle, daha önce uygulanan kurumlar vergisi oranları yerine %20, %35 ve %40 oranlarının uygulanmasına yönelik geçici dönem 01 Ocak 2023 tarihinden 31 Aralık 2026 tarihine kadar sürecektir.

Sözkonusu dönemde uygulanacak vergi oranları aşağıdaki gibidir:

2022 yılında uygulanmış olan oranlar	2023	2024	2025	2026
Net kar tutarı 300.000 dirhemden az veya eşit şirketlere uygulanmış olan %10	%12,50	%15	%17,50	%20
Sanayi Hızlandırma Bölgelerinde yer alan şirketlere ve Casablanca Finance City statüsüne sahip olan şirketlere uygulanmış olan %15	%16,25	%17,50	%18,75	%20
Net karı 100.000.000 dirheme eşit veya daha fazla olan şirketlere uygulanmış olan %20	%23,75	%27,50	%31,25	%35
Net kar tutarı 100.000.000 dirhemden az olan sanayi şirketlerine uygulanmış olan %26	%24,50	% 23	% 21,50	%20
Net karı 1.000.000 dirhemden fazla ve 100.000.000 dirhemden az olan şirketlere uygulanmış olan %31	%28,25	%25,50	%22,75	%20
Net karı 100.000.000 dirheme eşit veya daha fazla olan şirketlere uygulanmış olan %31	%32	%33	%34	%35
Kredi kurumları ve benzeri kuruluşlarla ilgili olarak, Bank Al-Maghrib, Caisse de Dépôt et de Gestion, sigorta ve reasürans şirketlerine uygulanmış olan %37	%37,75	%38,50	%39,25	%40

Gelir Vergisi: Gelir vergisi oranları baremlerine göre aşağıda listelenmektedir:

0 - 30 000 MAD,	%0 gelir vergisi
30 001 - 50 000 MAD,	%10 gelir vergisi
50 001 - 60 000, MAD,	%20 gelir vergisi
60 001 - 80 000, MAD,	%30 gelir vergisi
80 001 - 180 000, MAD,	%34 gelir vergisi
180 000 MAD üzeri,	%38 gelir vergisi

Katma Değer Vergisi: KDV oranı genel olarak %20'dir.

Bazı ürün grupları için %14 (örneğin: yolcu ve yük taşımacılığı işlemleri demiryolu taşımacılığı hariç, elektrik enerjisi ve ev yapımı tereyağı hariç tereyağı ...), %10 (örneğin: konaklama hizmetleri, restoranlar ve kafelerce sağlanan hizmetler, makarna, fotovoltaik paneller, güneş enerjisi ile çalışan su ısıtıcıları...) ve %7'lik (örneğin: ilaç ve ilaç üretiminde kullanılan hammaddeler, kamu dağıtım ağları aracılığıyla dağıtılan su ...) indirilmiş KDV oranları uygulanabilmektedir.

Fotovoltaik paneller imalatında kullanılan girdiler hem iç pazarda hem ithalat sırasında KDV'den muaftır. 2023 Yılı Finans Kanunu kapsamında, 2023 yılı içinde ithali gerçekleşen sığır ve çiftçilik hayvanlarının beslenmesine yönelik basit yem maddeleri ithalat sırasında KDV'den muaf tutulmaktadır.

2024 Finans Kanunu, KDV reformu ile ilgili, 2026 yılına kadar uygulanan %7, %10, %14 ve %20 oranlarının kademeli olarak %10 ve % 20 oranlarına getirilmesini hedeflemektedir.

2024 KDV'nin yeni oranları aşağıdaki gibidir:

- Yenilenebilir enerjiden üretilen elektrik: (2024 Finans Kanunundan önce uygulanan oran : %14)

2024: %12

2025 yılından itibaren: %10

- Elektrik enerjisi: (2024 Finans Kanunundan önce uygulanan oran :%14)
2024: %16
2025: %18
2026 yılından itibaren: %20
- Elektrik sayacı kiralama: (2024 Finans Kanunundan önce uygulanan oran :%7)
2024 :%11
2025 :%15
2026 yılından itibaren: %20
- Kentsel ulaşım ile yolcu ve malların karayolu taşımacılığı işlemleri: (2024 Finans Kanunundan önce uygulanan oran :%14)
2024 :%13
2025 :%12
2026 yılından itibaren: %10
Demiryolu ve sağlık taşımacılığı, %20 oranına tabi kalmaktadır.
- Yolcu ve malların diğer taşımacılık işlemleri:
2024: %16
2025: %18
2026 yılından itibaren: %20
- Eysel amaçlar dışında kullanılan su: (2024 Finans Kanunundan önce uygulanan oran: %7)
01 Ocak 2024 tarihinden itibaren, %10 ve %20 oranları uygulanacaktır.
- Şeker: (2024 Finans Kanunundan önce uygulanan oran: %7)
2024 :%8
2025 :%9
2026 yılından itibaren: %10
- "Ekonomik araba" olarak bilinen motorlu taşıt ile imalatında kullanılan tüm ürün ve malzemeler ile montaj hizmetleri (2024 Finans kanunundan önce uygulanan oran: %7):
01 Ocak 2024 tarihinden itibaren %10 oranı uygulanacaktır.
- Sigorta satış acentesi veya komisyoncusu tarafından sigorta şirketlerine sağlanan hizmetler: (2024 Finans kanunundan önce uygulanan oran :%14)
2024: %12
2025 yılından itibaren: %10

KDV'den Muafiyetler: Eysel kullanıma yönelik su, okul malzemeleri ve üretiminde kullanılan bileşenler, eczacılık ürünleri, hayvan sütünden elde edilen tereyağı, konserve sardalye, süt tozu ve evde kullanılan sabun.

İşyeri Rüşümü: İşyeri rüşümü kira bedeline bağlı olarak; %30, %20, %10 olarak uygulanmaktadır.

Bu vergiler dışında Gayrimenkul İrad Vergisi, Konut Vergisi (Taxe d’Habitation) ve Belediye Hizmetleri Vergisi (Taxe des Services Communaux) uygulamaları bulunmaktadır.

Ürün Standartları ile İlgili Uygulamalar

Fas 1995 yılından beri DTÖ üyesi bir ülkedir. Ülkede uygulanmakta olan temel mevzuat ürün güvenliği ve denetimi sistemi ile ilgili 24.09 sayılı kanun ve bağlantılı mevzuattır. Merkezi Rabat’ta bulunan “Institut Marocain de Normalisation (IMANOR)” Fas Krallığının resmi standartlar enstitüsüdür. (www.imanor.gov.ma) Genellikle AB standartları baz alınarak (özellikle Fransa) düzenlemeler yapıldığı görülmektedir.

Standart denetimleri sıkı bir şekilde gerçekleştirildiğinden ve birçok ülke uygulamasına göre daha katı standart kontrolleri söz konusu olduğundan ihracatçı firmalarımızın ürünlerini göndermeden önce standartlar hakkında tam olarak bilgi sahibi olması önemlidir. Ürünlerin tabi oldukları standartların listesine aşağıdaki linkten ulaşabilmek mümkündür. Söz konusu listede ürünlerin isimleri, standartlar, ürünlerin kodları ve diğer bilgilerle birlikte sunulmaktadır

(<https://www.mcinet.gov.ma/sites/default/files/liste%20NMO%20et%20reglementation%20technique%20V%2020-05-2023.pdf>).

Test Etme, Muayene ve Belgelendirme

Sanayi Bakanlığına bağlı kontrol servisleri tarafından gerçekleştirilen Kontrol İşlemleri “belge kontrolü, fiziksel kontrol ve numune toplama” olmak üzere 3 aşamadan oluşmaktadır. Söz konusu kontrol işlemleri aynı zamanda yürürlükteki 24.09 sayılı Kanun hükümlerine göre gerçekleştirilmektedir. Fas Krallığına yapılacak olan ihracatta ürün güvenliği ve kalite açısından zorunlu belgelendirme talep edilmektedir (Gıda ürünleri için “Veteriner Sağlık Sertifikası” ve “Bitki Sağlığı Sertifikası” / Et ürünleri için “Helal Sertifikası” / İlaç, kozmetik ve medikal cihazlar için “Tescil Sertifikası”).

Bu bağlamda, 01 Mart 2024 tarihli ve 6546/311 sayılı Gümrük Genelgesi ile, belirli medikal ve sağlık ürünlerinin özellikle tıbbi cihazlar ve “in vitro” teşhis reaktiflerin tescil sertifikalarında artan yenileme ve güncelleme başvuru sayısı nedeniyle, ilgili ürünlerin ithalatı veya ihracatının kolaylaştırılması için, Sağlık Bakanlığınca verilen idari belgelerin (tescil sertifikaları dahil) geçici olarak geçerlilik süresinin uzatılması kararlaştırılmıştır. Bunun yanında, tıbbi cihazlar ihalelerine katılmış olan ve 2023 yılında bildirilmiş olan firmaların, 2024 yılında yapılması planlanan ihaleler kapsamında ithal ettikleri tıbbi cihazlar ile ilgili, 2023 yılında süresi dolmuş olan sahip oldukları Sağlık Bakanlığınca verilen idari belgelerin (tescil sertifikaları dahil), geçici olarak geçerlilik süresinin uzatılması kararlaştırılmıştır.

Uygunluk Kontrolleri ve Uygunluk Sertifikası:

İthalatta gerçekleştirilen uygunluk kontrolleri işlemlerini Fas devleti 2020 yılı Şubat ayında özel şirkete (Bureau Veritas, TÜV Rheinland, ApplusFomento, SGS Maroc, Intertek Labtest ve m Aclab) taşere etmiş ve söz konusu kontrollerin bu şirketler tarafından gerçekleştirilmesi

kararlaştırılmıştır. Kontrole tabi olan sanayi ürünlerinde anlaşmalı şirketlerden temin edilen uygunluk sertifikalarının ibrazı zorunludur. Fas devleti tarafından alınan kararda istisna ürünler dışında uygunluk kontrol belgesinin çıkış ülkesinde alınması hükme bağlandığından ihracatçılarımızın bu belgeyi ilgili ürünler bazında bahsi geöen şirketlerden Ülkemizde temin etmesi beklenmektedir.

Uygulamaya ilişkin detaylı bilgilere (<https://www.mcinet.gov.ma/fr/content/qualite-et-surveillance-des-marches/surveillance-du-march%C3%A9>) adresinden ulaşabilmek mümkündür.

Diğer taraftan, uygunluk kontrolleri anlaşmalı şirketler tarafından, Fas gümrük kontrol noktalarında geröekleştirilecek ürün grupları ise otomobil yedek parçaları (araba ve treyler lastikleri, araba aküleri, fren aksesuarları, camlar, filtreleme elemanları, mekanik kontrol kablosu, yaprak yaylar, iç lastik, metalik olmayan contalar, otomotiv ekipman ve aksesuarlarının ambalajları ve etiketlenmesi), inşaat malzemeleri (seramik fayans, çimento, sızdırmazlık levhaları, sıhhi ürünler, musluklar, plastik borular, filmaşın ve inşaat demiri), ahşap paneller, sandviç paneller, gazlı ısıtıcılar, gazlı su ısıtıcıları, iş kıyafetleri dışındaki giyim ürünleri, cep telefonları için şarj cihazları, power bank, devre kesiciler, battanilyeler, halılar ve duvardan duvara halı kaplamaları, döşemelik kumaşlar, ayakkabılar, tıbbi olmayan korunma maskeleri, koruyucu solunum cihazları, partiküllere karşı filtreli yarım maske, bebek bezi, okul defterleri, boya ve vernik, tekstil pvc kaplı tuval, sokak aydınlatma direkleri, ofis mobilyaları: depolama mobilyaları, ev ve mutfak mobilyaları, ev içinde kullanılan çocuk parkları, bebek bakım malzemeleri (bebek sandalyeleri), koltuklar, yataklar, ahşap kapılar ve iç kapı takımları, inşaatta kullanılan içi boş profiller, elektrik izolatörleri, okul çantaları, deri ve deri benzeri ürünler (sandıklar, valizler ve evrak çantası; el çantası; cep veya çanta eşyaları; kap özelliği taşımayan deri eşyaları; kap özelliğine sahip olmayan kılıflama eşyaları), bağlanti parçaları, plastik borular: basınçlı hava ile uygulamalar için tekstil takviyeli çeşitleri, su için kullanılan tekstil ile güçlendirilmiş termoplastik borular, suyun emilmesi ve boşaltılması için kauçuk hortumlar, su için kullanılan tekstil takviyeli kauçuk hortumları, bina içi sıcak ve soğuk su tesisatları için çok katmanlı kanalizasyon sistemleri: borular, mutfak eşyaları (ocaklar için kullanılanlar) ürünleri olarak tanımlanmıştır.

Mezkur ürünler dışında kalan sanayi ürünlerinde uygunluk kontrollerinin çıkış ülkelerinde geröekleştirilmesi gerekmektedir. Fas gümrük kontrol noktalarında “Uygunluk Sertifikası” alınması gereken ürün listeleri zaman zaman güncellenmektedir. Söz konusu ürün gruplarına ilişkin dokümanlara aşağıdaki adreslerden ulaşmak mümkündür:

- Menşe ülkesinde uygunluk kontrolüne tabi tutulması gereken ürün listesi için (<https://www.mcinet.gov.ma/sites/default/files/inline-files/Liste%20des%20produits%20contr%C3%B4l%C3%A9s%20%C3%A0%20l%27Origine%20version%2030-04-2024.pdf>),
- Fas'ta, varış noktasında uygunluk kontrolüne tabi tutulması gereken ürün listesi için (<https://www.mcinet.gov.ma/sites/default/files/inline-files/Liste%20des%20produits%20contr%C3%B4l%C3%A9s%20%C3%A0%20l%27arriv%C3%A9e%20au%20Maroc%20version%2030-04-2024.pdf>).

İthalat Kontrolüne tabi olan sanayi ürünleri listesi ve ilgili düzenlemelere/standartlara ise (<https://www.mcinet.gov.ma/sites/default/files/liste%20NMO%20et%20reglementation%20technique%20V%2020-05-2023.pdf>) adresinden ulaşılabilir.

Ambalaj, Paketleme ve Etiketleme

İstisnaları olmakla birlikte, genel kural olarak Fas pazarında satıŖa sunulan herhangi bir ürün etiketinin Ŗu özelliklere sahip olması beklenmektedir: 1) ürün tanımlaması, 2) ürün türü, 3) ürün kaynağı (ithal ürünler için menŖe ülke ve Fas'ta üretilen ürünler için üretim yeri, piyasaya sokulmaktan sorumlu kiŖinin adı ve adresi, ürünün miktarı) 4) ürünün bileŖimi ve kullanım talimatları.

Etiket görünür, okunaklı, silinmez olmalı, eğer etiket yabancı dilde yazılmıŖ ise Arapça çevirisi bulunmalıdır. Gıda ürünlerinin etiketlenmesine daha hassas bakılıp "asgari dayanıklılık" ve "son kullanma tarihi" gibi birçok zorunlu bilgilere yer verilmesi beklenirken ilaç, kozmetik ve zanaat ürünlerine özgü etiketleme Ŗartları ayrıca düzenlenmiŖtir. Öte yandan, herhangi bir ithalatçı için, asgari dayanıklılık için kalan sürenin, ithalat sırasında bu dayanıklılığın süresinin en az ¼'ine eŖit olması yükümlölüğü getirilmiŖtir.

Teknik Engeller

Piyasaya arz edilen tüm ürünlerin güvenli ve kaliteli olmasını sağlamak ülkelerin en temel öncelikleri arasındadır. Bu amaçla, ürünlerin uyması gereken teknik kriterler (standartlar ve teknik düzenlemeler) ile ürünlerin bu kriterlere uygun üretildiğini belgeleyen uygunluk değerlendirmesi iŖlemlerine günümüzde daha fazla baŖvurulmaktadır. Standartlar, teknik düzenlemeler ve uygunluk değerlendirmesi prosedürleri, sınai, ekonomik ve ticari geliŖmeye katkıda bulunan, insan can ve mal güvenliğini korumayı amaçlayan, modern ekonominin ve standardizasyon sisteminin temel taŖlarıdır.

Bununla birlikte, standartlar, teknik düzenlemeler ve uygunluk değerlendirmesi iŖlemleri çoğu zaman insan sağlığı ve güvenliği gibi meŖru amaçların ötesinde ticarete teknik engeller olarak adlandırılan ve uluslararası ticaretin serbest akıŖını olumsuz etkileyen engellere yol açmaktadır. Uluslararası kabul görmüŖ standartlardan farklı teknik kriterler belirlenmesi ve gerektiğinden katı test ve belgelendirme iŖlemlerinin zorunlu kılınması bu alandaki en önemli sorunlardır. Ŗeffaf bir Ŗekilde kabul edilmeyen ve uygulanmayan bu düzenlemeler ihracatçı firmalar açısından ek külfet ve maliyetlere de yol açmakta ve rekabet edebilirliklerini güçleŖtirmektedir. İhracatta karŖılaŖtıđımız ticarete teknik engellerin önlenmesi, sürdürülebilir ihracat artıŖının sağlanması açısından da önemlidir.

Bu kapsamda, T.C. Ticaret Bakanlığı Ürün Güvenliği ve Denetimi Genel Müdürlüğü internet sayfasında konu ile ilgili ayrıntılı bilgi mevcuttur (<https://teknikengel.gov.tr/>). Ticarete Teknik Engeller İnternet Sitesi, ihracatçılarımızın ticarete teknik engeller alanında yararlanacağı ve etkin olarak kullanacağı temel bir platform olarak yapılandırılmıŖtır. Bu çerçevede; ihracata konu ülkenin ticarete teknik engeller uygulamaları hakkında bilgi sahibi olunabilmekte, ihtiyaç duyulan ülke mevzuat ve uygulamaları hakkında ilave bilgiler Bakanlığımızdan talep edilebilmekte ve ihracatta karŖılaŖılan ticarete teknik engeller interaktif olarak Bakanlığımıza bildirilebilmektedir. Ticarete Teknik Engeller İnternet Sitesine üyelik suretiyle ilgilenilen ülke ve ürün gruplarına iliŖkin taslak düzenlemeler e-posta ile günlük olarak gönderilmektedir. Ayrıca, firmalarımız ihracatlarını olumsuz etkileyebilecek diğer ülke düzenlemelerini taslak aŖamasında öğrenip yorum yapabilmektedir. Ticarete Teknik Engeller İnternet Sitesine üyelik ücretsizdir.

Gümrüklerde ortaya çıkan uygulama sorunlarının teknik engele dönüşebildiği gözlemlenmektedir. Bu durum, genel bir yaklaşım problemi olarak görülebilir. Sadece Türk şirketlerin değil, tüm şirketlerin karşılaştığı problem niteliğindedir. Gümrüklerde işlemlerin elektronik olarak gerçekleştirilmeye başlanması ile sorun azalmış görünse de, zaman zaman gümrük kontrolleri, laboratuvar testleri, yapılan örnekleme ve denetimlerin gecikmesi gibi durumlar tarife dışı bir engel veya önlem haline gelebilmektedir. Bu noktada, Ticaret Müşaviri tarafından ilgili kurum ve kişiler nezdinde yapılan resmi girişimlerin sonuç verdiği daha önce defalarca gözlemlenmiştir.

Öte yandan, Ülkemizin pazar payının artması ile birlikte gümrük problemleri konjonktürel olarak artma veya azalma gösterebildiğinden sürekli takibinin yapılması gerekmektedir. Firmalarımızın bu tarz problemleri Fas gibi Afrika ülkelerinde Müşavirin girişimi olmadan çözebilmesi çok mümkün görünmemektedir. Söz konusu sorunların ivedilikle Müşavirliğe aktarılması sorunu çözmede önemli görülürken ihracatın ilk aşamasında, ülkede uygulanan standartlar, bazı ürünlerde istenen ilave belgeler, sağlık sertifikaları, kontrol prosedürleri yetkili laboratuvarlar vb. gibi konularda Müşavirden bilgi almak birçok problemi ortaya çıkmadan giderecektir.

Bazı gıda ürünlerinin ithalat ve ihracatı sırasında, ürünlerle ilgili "sağlık sertifikaları" konusunda her ürün bazında iki ülkenin yetkili makamlarının üzerinde mutabık kaldığı sağlık sertifikaları olmadan ithalat ve ihracat gerçekleştirilememektedir. Bu durum her iki ülke için dış ticaret işlemlerinin zaman zaman yavaşlamasına sebep olmaktadır. Söz konusu sağlık sertifikalarının iki ülke yetkili makamları tarafından onaylanması sürecinde Fas tarafının zaman zaman yavaş hareket ettiği durumlar olabilmekte ve teknik engel haline gelebilmektedir. İki ülke tarafından mutabık kalınan mevcut sağlık sertifikalarının listesine (<https://www.onssa.gov.ma/controle-a-limportation-et-a-lexportation/importation-des-produits-alimentaires-2/produits-animaux/modeles-de-certificat-sanitaire/>) bağlantısından ulaşmak mümkündür.

01 Ocak 2024 tarihi itibarıyla, Fas Gıda Güvenliği Ulusal Ofisi (ONSSA) tarafından Fas'a insan tüketimi amacı ile gıda ürünlerinin ihracatını yapan yurtdışında yerleşik firmaların kayda alınması için de bir platform oluşturulmuştur (<https://amex.onssa.gov.ma/Account/Login?ReturnUrl=%2F>).

Fas Krallığına yapılacak olan ihracatlarda ürün güvenliği ve kalite açısından zorunlu bazı belgelendirmeler talep edilmektedir. Uygunluk sertifikaları konusunda raporumuzun ilgili kısmında gerekli bilgiler verilmiştir.

Bunlara ilave olarak, veteriner sağlık sertifikası (ONSSA), bitki sağlığı sertifikası (ONSSA), et ürünleri için "helal sertifikası" (IMANOR), ilaç, kozmetik ve medikal cihazlar için "tescil sertifikası" (Sağlık Bakanlığı Eczacılık ve İlaç Müdürlüğü) istenen bazı diğer sertifikalardır. Bu sertifikaların temininde yaşanan zorluklar veya muhtemel keyfi uygulamalara mahal verilmemesi için ihracatçılarımızın detaylı bir şekilde bilgi sahibi olarak ürünlerini ihraç etmesi ile bu uygulamaların teknik engele dönüşmesinin önüne geçileceği düşünülmektedir.

2. PAZARIN ÖZELLİKLERİ

Fikri, Sınai Mülkiyet Hakları

Fas genelinde endüstriyel ve ticari haklar ile sınai mülkiyetin (ticari markalar, patentler, endüstriyel tasarımlar) korunmasından; ayrıca, kayıtlı şirket tüzel kişiler ve ulusal alanda ticari faaliyet gösteren gerçek kişilerle ilgili merkez ticaret sicilinin tutulmasından sorumlu kurum Fas Sanayi ve Ticaret Mülkiyet Ofisidir (Office Marocain de la Propriété Industrielle et Commerciale, www.ompic.org.ma). Sınai mülkiyet haklarının ulusal sicillerini, ticari markaları, patentleri, endüstriyel tasarımları, coğrafi endikasyonları ve menşe başvurularını yürütmektedir.

Ülke genelinde ve uluslararası düzeyde markaların, patentlerin ve endüstriyel çizim ve tasarımların korunması için ticari marka sahibinin kendi markasını OMPIC'e kaydettirerek hem faaliyet gösterdiği ülkede hem de uluslararası düzeyde korunma sağlanması mümkündür. OMPIC, Uluslararası WIPO Bürosu tarafından yönetilen "Madrid Sistemi"ne uygun faaliyette bulunmaktadır.

Herhangi yerel bir markanın ulusal ve uluslararası düzeyde korunmasının sağlanması için ilk önce marka ulusal düzeyde kayıt ettirilmeli devamında söz konusu kayıt gerçekleştirildikten sonra 6 ay içerisinde uluslararası marka olarak adı geçen kuruma kaydının gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Söz konusu marka kayıt işlemi sırasında ihtiyaç duyulan belgelere aşağıda yer verilmektedir:

- M11 formu
- Markanın siyah ve beyaz renkli iki modeli/nüshası (ulusal kayıttaki nüsha ile aynı olmalı)
- Markanın renkli iki modeli/nüshası (ulusal kayıttaki nüsha ile aynı olmalı)
- Varsa vekaletname
- Form MM1, MM2 veya MM3

Bir patentin kayıt ettirilmesi için kurum tarafından sağlanan formlarla birlikte, buluşun bir açıklaması, alanı, teknik durumu, teknik problemin tarifi ve buluş tarafından sağlanan çözüm ve endüstriyel uygulamalar, aranan korumanın amacını ve sınırlarını tanımlayan açıklama, gerekirse buluşun anlaşılması için çizimler, buluşun teknik içeriğini özetleyen bir açıklamada ilgili kuruma verilmelidir.

Patent, ilk başvuruda ulusal bir haktır, sadece Fas'ta ya da koruma altına alınması istenen ülkelerde başvuru gerçekleştirilerek bu ülkelere özgü olmak üzere koruma sağlanabilir. Diğer taraftan patentin uluslararası düzeyde koruma altına alınabilmesi için bölgesel sistemlere bağlı ülkeler için bölge ofislerinde (OEB, ARIPO, OAPI, OEAB), Dünya Fikri Mülkiyet Örgütüne (WIPO) başvuru yaparak, Fas dahil olmak üzere Patent İşbirliği Anlaşmasına bağlı 145'den fazla ülkede koruma sağlanabilmesi mümkündür.

Endüstriyel çizim ve tasarımların korunması için adı geçen kurumdan temin edilen D1 formu, grafik veya fotoğraflı çizimlerin iki kopyası, kısa bir açıklama ve varsa vekaletname ile başvuru gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Endüstriyel çizim ve tasarımların uluslararası düzeyde korunabilmesi için patent başvurusuna benzer şekilde, bölgesel sistemlere bağlı ülkeler için

bölge ofislerinde (OEB, ARIPO, OAPI, OEAB), Dünya Fikri Mülkiyet Örgütüne (WIPO) başvuru yaparak, Fas dahil olmak üzere Lahey Anlaşmasına bağlı ülkelerde koruma sağlanabilmesi mümkündür.

Dağıtım Kanalları

Fas, halen geleneksel pazar yapısını sürdüren ülkelerden bir tanesidir. Kazablanka merkezli olarak örgütlenmiş olan sektörel bazda büyük distribütör ve ithalatçılar tarafından Fas'ın şehirleri içerisinde yer alan "Medina" denilen alanlara ürünler dağıtılarak nihai tüketiciye ve son dağıtıcıya ulaştırılmaktadır. Burada çoğunlukla küçük esnaf olarak tabir edeceğimiz (bakkal) dağıtıcılar tarafından nihai tüketiciye ürünler ulaştırılırken tüm perakende sektörünün içerisinde bu şekilde gerçekleştirilen geleneksel ticaretin payı çok yüksek ve %80 seviyesindedir.

Fas'ın distribütörlük pazarının toplam değerinin yaklaşık 200 milyar dirhem (21 milyar ABD doları) olduğu düşünüldüğünde geleneksel ticaretin payının önemi daha iyi anlaşılacaktır. Sektörün, GSYH'ya katkısı %8 olarak değerlendirilirken, ülkenin ikinci istihdam sağlayıcısı olarak nitelendirilmektedir. Modern dağıtım kanalları gelişmekle birlikte, halen seviyesi %20 civarındadır. Söz konusu %20'lik pazar payı içinde modern dağıtım alanında bulunan firmalar içerisinde ise faaliyette bulunan aktörler olan Marjane %45,4 (Fas), Label'Ve %29,6 (Fransız), Ülkemiz firması BİM %16,7, Aswak Assalam %8,3 (Fas) pazar paylarına sahiptir. Son dönemde, Mısırlı Kazyon market zinciri yaklaşık 20 mağaza açarak Fas'ın distribütörlük pazarına girmiştir.

Tüketici Tercihleri

Ülkemiz, 2022 rakamlarına göre, Fas'ın ithalatında 6'ncı sırada yer almakta ve Fas'ın dış ticaretinden aldığı payı sürekli olarak artırmaktadır. İspanya ve Fransa komşu ülkeler olmalarının yanı sıra tarihsel olarak güçlü ilişkilere sahiptir. Bu durum, ithal ürünlere yönelik algı üzerinde de önemli bir etkiye sahip olmasına ve kalite algısı itibarıyla üst sırada yer almasına rağmen Ülkemiz ürünleri bu ülkelerin ürünleri ile aynı kategoride hatta birçok sektörde daha üst seviyede değerlendirilmekte, fiyat avantajı ile de daha çok tercih edilir hale gelmektedir. Ülkemiz ile Fas arasındaki tarihsel dostluk ve dini bütünlük ile birlikte değerlendirildiğinde, Faslı tüketicinin gözünde Türk malı kaliteli ürünle eşdeğer görülmekte, tüketici tercihleri açısından özellikle orta ve orta üst gelir grubu tarafından ilk tercih edilen ürünler olarak yerini almaktadır. Kültürel olarak Fas halkı Türk insanını kendine yakın hissetmektedir. Ülkede Türk dizileri yoğun biçimde takip edilmektedir. Bu durum, genel ülke imajımıza katkı sağlarken ülkemiz menşeli ürünlere olan sempatiyi de artırmaktadır.

Ülkemizin öne çıktığı sektörlerde rakip olarak Avrupa ülkeleri ve bunların içerisinde İspanya ve Fransa başta gelirken Almanya, İtalya ve Portekiz de diğer rakiplerimiz olarak gösterilebilir. Bunun dışında, Çin ve ABD, Avrupa dışında rakip ülkeler konumundadır. Bu ülkelerle rekabette otomotiv ve yedek parçaları, tekstil, hazır giyim ve ev tekstili, makine ve aksesuarları, plastik ürünler, buzdolabı, soğutucular, elektrikli alet ve cihazlar, temizlik ve hijyen, kağıt ve kağıt ürünleri, mobilya ve ahşap ürünleri, medikal ve kozmetik, inşaat ve yapı malzemeleri sektöründe karşılaştırmalı üstünlüğümüzün olabileceği düşünülürken, Fas halkının Müslüman bir ülke olması ve helal ürün tüketme hassasiyeti ile birlikte düşünüldüğünde, bu vurgunun Ülkemiz ürünlerine üstünlük sağlamada kullanılabileceği değerlendirilmektedir. Ülkemiz

mallarına ilişkin özellikle Faslı tüketici nezdinde oluşan olumlu algının bozulmadan devam ettirilerek pazar payımızın artırılması adına yapılacak çalışmalar önem arz etmektedir.

Fas pazarına girişte ikili görüşmeler ve fuar katılımları öne çıkarken, Faslı ithalatçılar kültürel olarak yüz yüze görüşmeyi önemsemekte ve mutlaka ticaretin bir aşamasında tesis ziyareti gerçekleştirmek istemekteler. Diğer taraftan, birçok sektörde tam rekabetin olmadığı ve monopol veya oligopol yapıların bulunduğu Fas'ın ekonomik yapılanmasında güçlü bir partnerin pazara ilk girişte avantaj sağlayacağı kesin olmakla birlikte ilerleyen zaman içerisinde söz konusu ortaklıkların problemlili hale geldiği gözlemlenmiştir. Bu sebeple, ticaret belirli bir doyuma ulaştıktan sonra firmalarımızın yerleşmesi ve kendi şubeleri veya şirketleri aracılığıyla yola devam etmelerinin gerekebileceğini B planı olarak akılda tutmalarında fayda vardır. Fas'ın büyükşehirleri dışında, az gelişmiş bölgelerde de ciddi Pazar payı söz konusu olduğundan dağıtım ağı kuvvetli olan ticari ortaklıklar daha başarılı olmaktadır. Reklam tanıtım faaliyetleri kesinlikle etki ederken tedarik zincirinde aksamaların önüne geçilmesini sağlayacak önlemler de önem arz etmektedir.

Makine ve bağlantılı sektörlerde olduğu gibi satış sonrası destek gerektiren ticari işlemlerle ilgili tecrübe ve bilgi eksikliği göz önüne alınarak sözleşme dışına çıkılsa bile Faslı alıcıya gerekli desteğin verilmesi diğer önemli bir konudur. Özellikle kurulum, montaj gerektiren makinelerle ilgili süreden bağımsız gerekli desteğin sağlanması, sonraki satışları doğrudan etkilemektedir.

Kamu İhaleleri

Fas genelinde kamu ihale ve alımlarının asgari 21 ila 45 gün önceden gazetelerde duyurulması zorunludur. Ayrıca, kamu kurumlarının ihalelerinin tek bir kaynaktan duyurulması amacıyla internet üzerindeki kamu ihale portalı (<https://www.marchespublics.gov.ma>) şeffaflığın sağlanmasında, önemli bir araç olarak hayata geçirilmiştir. Bu adresten tüm ihale duyurularına ulaşılabilirdiği gibi ihale usulleri hakkında da bilgi almak mümkündür. Buna ilave olarak, proje sahibi olan kamu kurumları da ihale ilanlarını kendi internet sitelerinde duyurmaktadırlar. Söz konusu internet sitesine şartnamelerin ve diğer teknik detayların yüklenmesi, uzaktan tüm detaylara erişimi mümkün kılmakta ve kolay bir şekilde tüm ihalelerin takip edilebilmesine ve teklif hazırlanmasına olanak vermektedir.

3. ÖNEMLİ SEKTÖRLER

Tarım ve Hayvancılık

2008 yılında Fas Tarım, Balıkçılık, Kırsal Kalkınma, Su ve Ormanlar Bakanlığının başlattığı Yeşil Fas Planı sayesinde, tarım sektörünün GSYH'sı 2008-2018 döneminde %5,25 ortalama yıllık artışla 125 milyar dirhem seviyesine ulaşmış olup ulusal GSYH'nın %14,8 ini, 2022 yılı itibariyle ise GSYH'nın %11,44'ünü oluşturmuştur. Tarım sektörü aktif iş gücünün %27,8'ine (en az 3 milyon istihdam) ve kırsal alandaki iş gücünün ise %64'üne istihdam sağlamaktadır. Fas'ın ihracatının %15-20 si tarım sektörü tarafından gerçekleştirilmektedir.

Tüm tarım alanlarının sadece %18'i sulanabilir durumda ve tarım sektörü yağışlara bağımlıdır. Bu sebeple üretimde yağışlardan dolayı dalgalanmalar yaşanmakta, ekonomik büyümesi ise temelde tarımdaki değişmelere bağlı olarak değişmektedir.

Fas tarım sektörü 3 başlık altında düşünülebilir:

1. Modern, özel sektör, sulanabilir, kapitalize edilmiş, ihracat odaklı (meyve ve sebzeler),
2. Büyük kapasiteli barajlarla tarım yapılan süt, şeker, tohum ve lokal marketler için sebze ve meyve,
3. Yağmura bağlı üretim yapılan kuzey batıda daha uygun koşullu hububat, zeytin, kırmızı et, süt, bakliyat ve daha az uygun koşullarda güney ve doğuda çoğunlukla hububat ve yoğun olmayan küçükbaş hayvancılık.

Tarımın önemli bir kısmı özellikle gübre, zirai ilaçlar ve makineleşme açısından geleneksel olarak gerçekleştirilirken, tarım sektörü ölçek ekonomilerinden yararlanmakta zorlanmakta, tarım sektörünün modernizasyonu için ise gerekli sermaye birikimi sağlanamamaktadır. Yabancı yatırımlar hükümet tarafından özendirilirken (istihdam, yeni teknoloji transferi ve dünya ekonomisine eklemlenme için) yabancı yatırımcılar için temel alanlar zeytin, üzüm, turunç, süt ve tropikal meyveler olarak özetlenebilir. İhraç edilen ürünler ise temelde, taze meyve, turunçgiller, zeytin, domates ve sebzelerden oluşmakta ve temelde Avrupa Birliğine (1,25 milyar -avro - 2021) ihracat yapılmaktadır. 2022 yılı itibariyle ülkenin tarım ürünleri ihracatı 7,2 milyar avro olarak değerlendirilmiştir.

Sanayi

2022 yılı itibariyle Fas sanayi sektörü GSYH'nın %28,21'ini oluşturmaktadır. Sektör 1,48 milyon kişiye istihdam yaratırken, sanayi sektörleri içerisinde ise gıda, otomotiv, tekstil, konfeksiyon, kimya, mekanik-metalürji, elektrik-elektronik sektörlerinin öne çıktığı görülmektedir. Öte yandan, Fas Yüksek Planlama Komisyonu (HCP) tarafından açıklanan sanayi sektörünün gelişimine ilişkin güncel rakamlara ise özet şekilde aşağıda yer verilmektedir.

Sanayi Sektörü GSYH'sı (Milyon Dirhem)			
Sanayi Sektörü	2020	2021	2022
Madencilik Sanayisi	16.659	24.298	38.297
İmalat Sanayisi	174.916	192.034	199.747
Elektrik ve Su	44.343	45.360	28.101
Altyapı Sektörü	64.229	67.183	72.741

Hizmetler

Fas'ın hizmet sektörü ülkenin en çok istihdam yaratan sektörü olup 2022 yılı itibariyle GSYH'nın %60,33'ünü yaratmıştır. Sektör yaklaşık 5,87 milyon kişiye istihdam sağlarken, ticaret, araç onarımı, finans ve sigortacılık, girişimcilere yönelik hizmetler, emlakçılık, kiralama, eğitim, sağlık, sosyal hizmetler, kamu idarelerinin hizmetleri ve sosyal sigortacılık faaliyetleri tüm sektörün faaliyetlerinin %66,37'sini temsil etmiştir.

Aşağıda Fas Yüksek Planlama Komisyonu (HCP) tarafından sağlanan hizmet sektörlerinin GSYH'sına ilişkin güncel rakamlara yer verilmektedir.

Hizmet Sektörleri GSYH'sı (Milyon Dirhem)			
Hizmet Sektörleri	2020	2021	2022
Ticaret ve araç onarımı	111.643	129.930	151.084
Taşımacılık ve depolama	33.754	37.264	36.820
Otel ve Restoran hizmetleri	23.416	26.501	41.736
Bilgi ve iletişim	32.727	32.112	32.950
Diğer hizmetler (finans ve sigortacılık, girişimcilere yönelik hizmetler, emlakçılık, kiralama, eğitim, sağlık ve sosyal hizmet)	292.314	309.875	329.891
Kamu idarelerinin hizmetleri ve sosyal sigortacılık	119.152	12.029	132.153

Madencilik

Fas'ın madencilik sektöründe, üretimin çoğu fosfat olmak üzere 2021 yılında 41 milyon ton maden (38,1 milyonu fosfattır) üretilmiştir. Madencilik sektörünün GSYH'ye katkısı %10 olarak hesaplanırken, bu üretim seviyesi ile sektör aynı zamanda genel ihracattan %26 pay almaktadır. 2021 yılı itibarıyla sektörün cirosu 100 milyar dirheme (yaklaşık 9,59 milyar USD) ulaşmıştır. Sektörde 2023 yılı itibariyle 49.000 kişi istihdam edilmektedir. 2021 yılı toplam madencilik ihracat rakamı 85,7 milyar dirhem (yaklaşık 8,25 milyar USD) olarak gerçekleşmiştir. Fas, gümüş (dünyada 17. ve Afrika'da 1.), kobalt (dünyada 12. ve Afrika'da 3.), nikel (dünyada 28. ve Afrika'da 6.) ve barit (dünyada 4. ve Afrika'da 1.) gibi minerallerin üretiminde dünyada önemli bir konuma sahiptir.

Kamuya açık kaynaklarda dünya çapında 69 milyar ton fosfatlı taş bulunduğu ifade edilirken söz konusu rezervlerin yaklaşık %72,4'lük kısmına tekabül eden 50 milyar tonun Fas'ta bulunduğu ifade edilmektedir. Fosfat dışında diğer mevcut madenlere ilişkin yatırımların geliştirilmesi de hedeflenmektedir. Ülkede altın, gümüş, kükürt, çinko, kobalt, bakır, kalay, barit, nikel, kurşun, demir önemli madenler olarak öne çıkarken, sınırlı olmakla birlikte bentonit, karbonitler, niobium, molibden, uranyum, flor, baryum, silikon, talk, polimer, manezit, potas, manganez, alçıtaşı, perlit, baritin, zirkonyum, kalsit, mika bulunabilen diğer madenlerdir.

Enerji

Fas genel olarak, kısıtlı kaynaklara ve başta enerji olmak üzere birçok sektörde dışa bağımlı bir ekonomiye sahiptir. Fas enerji üretimi, tüketimini karşılamayan bir ülke olarak net enerji

ithalatçısıdır. Ülkenin enerji talebi 2009-2022 döneminde yıllık %4,12'lik artış göstermiştir. 2022 yılı itibariyle, elektrik tüketimi toplamı 42.317 GWH olarak tespit edilmiştir. 2022 yılı döneminde elektrik ithalat-ihracat dengesi 411,5 GWH değerinde açık göstermiştir.

2022 yılında, yenilenebilir ve fosil enerjilerden üretilen elektrik 41.420 GWH olarak gerçekleşmiş olup kurulu üretim kapasitesi 10830 MW olarak değerlendirilmiştir. 2022 yılı itibariyle, Fas'ın yenilenebilir enerji üretimi kurulu kapasitenin %38'ini temsil etmektedir. Yenilenebilir enerji kurulu kapasitesinin dağılımı şu şekilde özetlenebilmektedir: rüzgar enerjisi (1.430 MW), güneş enerjisi (830 MW), hidrolik enerji (1.77 MW). Fas'ın yenilenebilir enerjilerin kurulu kapasitedeki payları şu şekildedir: hidroelektrik enerjisi (%16,7), rüzgar enerjisi (%13,48), güneş enerjisi (%7,82).

4. PAZARDA DİKKAT EDİLMESİ GEREKEN HUSUSLAR VE DİĞER BİLGİLER

İş Kültürü

Fas'ta geleneksel ticaret kanalları birçok sektörde pazarın önemli bir kısmına halen hakim bulunmaktadır. Kazablanka merkezli büyük distribütörler ve ithalatçılar üzerinden Fas pazarının tamamına ürün gönderebilmek mümkün iken, ödemeler konusunda genellikle belirli vadeler istenmektedir.

Bankacılık sistemi Afrika ülkelerine göre gelişmiş olduğu için, ödemelerde çek ve EFT kullanımı yaygındır. Pazara ilk girişte akreditifli ödeme yönteminin gerçekleştirilmesi önem arz ederken, gümrükten belirli bir süre çekilmeyen eşya millileştirildiği için bu uygulamayı pazarlık olarak kullanabilen firmalar bulunabilmektedir.

Fuar katılımları önem arz ederken Faslı iş adamları genelde yüz yüze görüşmeyi mutlaka arzu ederler ve genelde üretim tesislerini ticaretin bir aşamasında ziyaret etme talepleri olur. Alacak problemi anlamında çok sorunlu bir ülke olmamakla birlikte, zaman zaman aksamalar yaşandığı bilinmektedir.

Faslı firmaların temel ticaret ortakları Avrupa ülkeleri olduğu için, uluslararası ticaret kurallarına birçoğu hakimdir. İthalat sırasında istenen belge, kontrol, sertifika vb. konularında çok hakim olmayabilmektedirler, bu sebeple ihracatçılarımızın Ticaret Müşavirliğinden gerekli bilgileri temin etmesi önemlidir.

Para Kullanımı

Fas genelinde nakit para kullanımı düşüktür. Ödeme aracı olarak en çok banka virmanı ve havalesi tercih edilirken çek ile ödeme ve banka kartı da yaygındır. Aşağıdaki tabloda ödeme araçlarının 2020-2022 yıllarındaki dağılımı ve gelişimine ilişkin bazı rakamlara yer verilmektedir.

Ödeme aracı	2020 payı	2021 payı	2022 payı
Çek	%9,5	%9	%8
Virman	%46,5	%45	%45
Banka kartı	%28	%30	%32
Otomatik ödeme	%14,5	%14	%12

Fas bankaları tarafından sağlanan banka kart sayısı yaklaşık 20 milyondur. Tüm dünyada olduğu gibi en çok kullanılan banka kart türleri: Visa, Mastercard ve CMI (Centre Monétique Interbancaire)'dir. 2023 yılının ilk 9 ayı itibariyle, ATM'ler, e-ticaret siteleri dahil olmak üzere banka kartları ile yapılan çekme/ödeme işlemleri sayı olarak 454,2 milyon, değer olarak 370,7 milyar dirhem olarak tespit edilmiştir.

Uluslararası geçerliliği olan banka kartları ile yapılan işlemler 16,2 milyon adet iken değer olarak 9,3 milyar dirhem olarak açıklanmıştır. Son olarak, yabancı banka kartları ile yapılan işlemler 25,8 milyon adet iken değer olarak 30,4 milyar dirhem olarak açıklanmıştır.

Banka kart kullanımı	Toplam işlem sayısında payı	Toplam işlem değerinde payı
ATM'lerden para çekme	%71,8	%87,9
Mağazalarda ve e-ticaret sitelerinden ödeme	%28,1	%12,1
ATM'lerden ödeme	%0,2	%0,04

Banka kartı ile yapılan ödeme işlemlerinin dağılımına bakıldığında ise büyük distribütörlük (%19,9), oteller (%12), restoranlar (%9,5), istasyonlar (%9,4), giyim (%8,3), mobilya ve elektronik cihazlar (%4,1), diğerleri (%32,2) olarak kayıtlara geçmiştir.

Pasaport ve Vize İşlemleri

Fas ile Ülkemiz arasında vize muafiyeti bulunmaktadır. Pasaport geçerlilik süresi en az 6 ay olmak koşuluyla hususi, hizmet, diplomatik ve umuma mahsus pasaport hamilleri 90 gün süreyle vizeden muaftır. Avrupa Birliği vatandaşları Fas'a vizesiz gelebilirken, Fas vatandaşlarının Avrupa ülkelerine gidebilmesi için vize almaları gerekmektedir.

Resmi Tatiller ve Çalışma Saatleri

2024 yılındaki resmi tatiller aşağıda listelenmektedir.

- 01 Ocak 2024 Yılbaşı
- 11 Ocak 2024: Bağımsızlık Manifestosu
- 14 Ocak 2024: Amazigh Yılbaşı
- 10 Nisan 2024: Ramazan Bayramı
- 1 Mayıs 2024: İşçi Bayramı
- 16 Haziran 2024: Kurban Bayramı
- 08 Temmuz 2024: Hicri Yılbaşı
- 30 Temmuz 2024: Taht Bayramı
- 14 Ağustos 2024: Oued Eddahab Bağımsızlığı
- 20 Ağustos 2024: Kralın ve Halkın Devrimi
- 21 Ağustos 2024: Gençlik Bayramı
- 16 Eylül 2024: Mevlid-i Nebevi
- 6 Kasım 2024: Yeşil Yürüyüş
- 18 Kasım 2024: Bağımsızlık Bayramı

65.99 sayılı çalışma kanununa göre, tarımsal olmayan faaliyetlerde çalışan işçilerin yıllık mesai saati toplamı 2288 ya da haftada 44 saattir. Tarımsal faaliyetlerde çalışan işçilerin yıllık mesai saati toplamı ise 2496 saattir. Birçok resmi kurum Ülkemize benzer şekilde 09.00 ile 18.00 saatleri arasında mesai yaparken, özel sektör de bazı istisnalar dışında buna paralel olarak mesai yapmaktadır. Çalışma günleri Pazartesi ile Cuma arası iken hafta sonu tatilleri cumartesi ve pazardır.

Yerel Saat

Ülkemiz ile Fas arasında 2 saat zaman farkı bulunmaktadır. Fas'ta yerel saat yıl boyu yaz saatine göre (GMT+1) uygulanırken Ramazan ayına özgü olmak üzere 1 aylığına yerel saat GMT'ye göre ayarlanmaktadır.

5. ŞİRKET KURULUŞU VE İŞ YAPMA İLE İLGİLİ BİLGİLER

Şirket Türleri

Öncelikle Fas genelinde uygulanan tüm yasal mevzuat çerçevesinde yerli yabancı ayrımı yapılmamakta, bununla bağlantılı olarak şirket kurarken ya da benzeri resmi işlemlerde yerli ortak aranmamaktadır. Fas'ta genel olarak uygulaması bulunan şirket türleri; Limited Şirket (S.A.R.L), Anonim Şirket (SA), Ortak Adlı Şirket (SNC), Basit Komandit Şirket (SCS), Sermayesi Paylara Bölünmüş Komandit Şirket (SCA) olarak tanımlanabilirken en çok açılan şirket türü limited şirkettir (S.A.R.L). Yurtdışı şirketlerin şubesi açılabileceği gibi acenta ve irtibat bürosu kurulması Fas mevzuatına göre mümkün bulunmaktadır.

Şirket Kurma Prosedürleri

Fas'ta şirket kurmak, ülkenin 12 şehrinde faaliyet gösteren Yatırım Merkezlerindeki (Centre Régionale d'Investissement-CRI) "Tek Gişe" uygulaması sayesinde büyük oranda kolaylaştırılmıştır. Yatırım Merkezlerine ilgili belgeler ile başvurulması halinde yerli ortak, garantör benzeri uygulamalara gerek kalmaksızın şirket kuruluşu gerçekleştirilebilmektedir.

Şirket kuruluşunda talep edilmesi muhtemel belgeler ve tahmini maliyetlerin kuruluş öncesinde ilgili yatırım merkezine gidilerek teyit edilmesinde aksaklık yaşanmaması adına fayda vardır. Her şirket türü bazında değişebilmekle birlikte genel olarak şirket kurulmasının aşamaları aşağıdaki şekilde özetlenebilir:

- **Aşama 1:** Negatif Sertifikası

Şirketin adının kullanımda olmadığını ve ticaret siciline kaydedilebileceğini gösteren belge.

- **Aşama 2:** Şirket Sözleşmesinin hazırlanması (Noter veya özel sözleşme şeklinde)

- **Aşama 3:** Eğer kurulan şirketin türüne göre isteniyor ise kayıt formunun hazırlanması ve sermaye katkısının belirlenmesi. Söz konusu form işletme sermayesi şeklinde bir yapılanmaya gidilecekse hazırlanacaktır.

- **Aşama 4:** Ödenmiş Sermayenin Yatırılması

Şirket tarafından 8 gün içinde ödenmiş sermaye bankaya yatırılarak bankadan bu konu ile ilgili sertifika alınması gerekmektedir.

- **Aşama 5:** Kayıt ve Ödeme Bildirimi

- **Aşama 6:** Kuruluş Sözleşmesinin İbrazı ve Kayıt Süreçleri

Başvurular şirketin kurulacağı şehirde bulunan bölgesel yatırım merkezlerinde ilgili idarelerin yetkilileri tarafından sonuçlandırılacaktır.

- **Aşama 7:** Kurumlar Vergisi Kaydı ve Vergi Sicil Numarası

- **Aşama 8:** Ticaret Siciline Kayıt

- **Aşama 9:** Sosyal güvenlik kaydı

- **Aşama 10:** Yasal duyurular yapılan gazeteler ve resmi gazetede kuruluşun yayımlanması.

Ticaret siciline kaydolduktan sonra en geç 1 ay içinde hem resmi gazetede hem de yasal duyuru yapılan gazetede kuruluşun yayımlanması gerekmektedir.

Şirket Kuruluşunda İstenmesi Muhtemel Belgeler:

- Certificat Négatif Belgesi; şirket adı almak için (1 asıl olmak üzere 4 nüsha düzenlenmelidir)
- Şirket Sözleşmesi (imzalanmış olmalı ve yatırım merkezine kayıt yapılması gerekmektedir. 2 asıl + 1 onaylanmış toplamda 5 nüsha)
- Eğer sermaye 100.000 DH'i geçerse Banka'dan alınacak sermaye mevduat sertifikası (1'i asıl olmak üzere toplam 3 nüsha)
- Genel Kurul Tutanağı; eğer yönetici şirket sözleşmesinde atanmamış ise (1 asıl, 1 onaylanmış olmak üzere 4 nüsha)
- Eğer bir firma ile ortak kurulacaksa o firmanın ticaret sicil kaydına ilişkin sertifika gerekmektedir (1asıl olmak üzere toplam 4 nüsha)
- Yönetici kimliği ve 4 nüsha fotokopisi (Eğer Fas'ta ikamet ediyorsa ikamet kağıdının fotokopisi, yurtdışında ikamet ediyorsa pasaport fotokopisi)
- Yönetici Yemin Belgesi; Faslı ortaklar varsa ortaklarından herhangi birinin Fas'ta herhangi bir kamu kurumunda çalışmadığına ilişkin yemin belgesi (1 asıl olmak üzere 2 nüsha)
- Kira sözleşmesi veya mülkiyet sözleşmesi (1 asıl olmak üzere 3 nüsha)
- Formulaire Unique (Tek Form); yönetici tarafından imzalanmış ve onaylanmış (4 asıl nüsha)
- Doktorluk, eczacılık gibi bir faaliyet için açılacaksa ruhsat veya diploma fotokopisi zorunludur (4 nüsha)
- Pasaport fotokopisi

Sosyal Güvenlik Uygulamaları

Fas'ta zorunlu sigorta uygulaması vardır ve takibi çok sıkı bir şekilde yapılmaktadır. Kamu sağlık sistemi açısından bakıldığında CNOPS (La Caisse Nationale des Organismes de Prévoyance Sociale) kamuda çalışanlar için ve CNSS (La Caisse Nationale de Sécurité Sociale) özel sektörde çalışanlar için oluşturulmuş sosyal güvenlik kurumlarıdır.

Sistemde özel sigorta şirketlerinin de faaliyetleri bulunmaktadır. Genelde tamamlayıcı sağlık hizmetleri sigortası gibi düşünülmektedir. Bireysel ve grup anlaşmalarına izin vermektedir. Sigortanın kapsadığı ürünler ve ödeme oranları genelde talebe göre şekillendirilmektedir.

Bankacılık Mevzuatı

Fas'ta bankacılık faaliyetleri ile ilgili alanları düzenleyen temel mevzuat "Bankacılık Kanunu"dur. Bankacılık sektörü Afrika ülkelerine göre oldukça gelişmiş durumdadır. Afrika'nın en büyük 10 bankası arasında 3 Fas bankası bulunmaktadır. Temel ticaret ortakları Avrupa ülkeleri olması sebebiyle akreditif dahil uluslararası ödeme yöntemleri ticaret hayatında yoğun kullanılmakta ve bilinmektedir. Fas genelinde yabancılar tarafından açılacak banka hesapları konusunda belirli sınırlamalar getirilmiştir. Aşağıda listelenen hesaplar dışında yabancıların bankada başkaca bir hesap açabilmeleri mümkün değildir.

- Döviz Hesabı: Fas'ta yerleşik olan veya olmayan yabancı kişiler, yabancı yasal temsilciler, Faslı bankaların yabancı temsilcileri, serbest bölgede bulunan şirketler ile finansal offshore bölgelerinde yer alan şirketler söz konusu hesabı açabilirler.
- Döviz Çevrilebilen Konvertibl Hesap: Fas'ta yerleşik olan veya olmayan yabancı kişiler, yabancı yasal temsilciler, Faslı bankaların yabancı temsilcileri, serbest bölgede bulunan

şirketler ile finansal offshore bölgelerinde yer alan şirketler söz konusu hesaba açabilirler.

- Özel Hesaplar: Fas'ta yerleşik olmayan yabancılar veya yasal temsilcileri tarafından geçici süreli aktiviteler için, akredite diplomatik temsilcilikler ve bunların yabancı çalışanları, uluslararası organizasyonlar ve bunların yabancı çalışanları, serbest bölgelerdeki veya offshore bölgelerindeki şirketler söz konusu hesaba açabilir.
- Uzun Dönemli Konvertibl Hesap: Fas'ta yerleşik olmayan yabancılar veya yasal temsilcileri için dirhem olarak alınan ve transfer yapılamayan hesaplardır. Genelde satış gelirleri veya yatırım bedelleri için kullanılan bir hesap türüdür.

Döviz hesabı ve dövizle çevrilebilen konvertibl hesaplarda serbest ve limit olmadan transfer yapılabilmesi mümkündür. Diğer taraftan söz konusu hesaplara sadece hesap sahipleri ve yetkili temsilcileri tarafından para yatırılabilir.

Vizeler

Fas'ta yabancı işçi çalıştırılması konusunda Faslı vatandaşlar gibi yabancılar da 65-99 sayılı İş Kanunu'na tabidir. Söz konusu kanun kapsamında yabancı işçi çalıştırılabilmesi için istenen belgelerle birlikte Fas Çalışma Bakanlığına başvurulması gerekmektedir. Tüm yabancıların devlet tarafından kabul edilen seyahat belgesi veya pasaport ile kayıt yaptırmaları gerekmektedir.

Fas çalışma Bakanlığı izin konusunda yetkili iken İstihdam ve Yetenek Geliştirme Ulusal Ajansı (ANAPEC) tarafından verilen ve başvuru pozisyonunda çalışacak herhangi bir Fas vatandaşı bulunmadığını gösteren sertifikada da başvuru sahibinden istenmektedir. Diğer taraftan, işveren tarafından Çalışma Bakanlığına yabancı işçi çalıştırılması yönünde bir başvuru yapılmalıdır. Söz konusu izin, işverenin başvurusuna göre 1 ya da 2 yıl için verilebilmektedir.

ANAPEC tarafından sağlanan ve "yabancı çalışanın faaliyet belgesi" (attestation d'activité de salarié étranger) adı verilen sertifikadan muafiyet sağlayan bazı durumlar bulunmaktadır. Bunlar; Fas vatandaşları, kamu sözleşmelerinde çalışmak üzere geçici süre gelen yabancılar, Fas vatandaşlarının eşleri, şirket sahipleri/direktörleri, şirket ortakları, 6 ayı aşmayan işler için işbirliği temsilcileri, spor bakanlığı tarafından izin verilen yönetici ve oyuncular, Ulusal Güvenlik Direktörlüğü tarafından izin verilen sanatçılar, iltica edenler ve vatandaşlığı bulunmayan kişiler.

Fas'ta oturma iznine sahip olmak isteyen yabancıların 90 gün içinde veya vize süresi bitmeden konakladıkları bölgede bulunan Ulusal Güvenlik Servisi veya Jandarma birimine başvurarak kayıt başvurusu yapmaları gerekmektedir. Kayıt kartı başvuru formları yukarıda bahsi geçen birimlerden temin edilmektedir. Söz konusu başvuru yapıldığında geçici bir süre geçerli olan bir belge verilir. Kayıt kartının geçerlilik süresine, başvuru belgelerine ve başvuru gerekçesine bakılarak karar verilir. Çalışma amaçlı alınan kayıt kartının temin edilebilmesi için Çalışma Bakanlığı tarafından onaylanmış İş Sözleşmesine sahip olunmalıdır.

Kaynak: T.C. Rabat Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği